خوێندنەوەیەک بۆ ڕۆمانی"خەتی بزماری" ... بەتان لەتیف عەبدولقادر

خەتی بزماری؛ ناونیشانی ڕۆمانێکی"حەسەن سجادی قائمقامی فەرهانی- قادر عەبدوڵلا"یە، "شەفیقی حاجی خدر" لەهۆڵەندیەوە کردویەتیە کوردی ولەساڵی ٢٠١٧ دەزگای ئەندێشە چاپی کردووە، ڕۆمانێکە؛ دەربارەی ڕەوشی کۆمەڵایەتی وڕامیاری ئێران؛ لەماوەی ساڵانی حەفتاکانی سەدەی ڕابردوودا، ڕۆمانێک؛ کۆتایی سەردەمی شاهنشاهی وسەرەتای دەرکەوتنی ڕژێمی ئایەتوڵڵایی پێکدەناسێنێت وبەسەرکەوتنی ڕژێمی ئایەتوڵڵاکان بەسەر "ڕەزا شا"دا کۆتایی دێت. شاری زنجان وکێوی زافەران ئەبنە هەماو ڕەگەزی وەشەوق وزەوق هەڵخستنی ڕەوشی ڕووداوەکان وئەگەرو پێشهاتەکان لەوە ئاماژەدەگرن.

نوسەر؛ لەم ڕۆمانەدا کەلکی لەچەند چیرۆکێکی ناو قوڕئانی پیرۆز وەرگرتووە، سەرتا بەچیرۆکی (یارانی ئەشکەوت) دەستپێدەکات، هەروەها چیرۆکی "مریەم"یش ئاماژە پێدەدات.
ئەگەر سەیری پاشخانی نوسەر بکەین لەمیانەی ڕۆمانەکەوە؛ دەبینین خۆی وەکو کەسێکی پێشکەوتوو چەپ پیشاندەدات، کەسێک کەکۆڕەو لاڕێ، هەتا بە هەودا بژی، بێ ئاگا بی لەو ڕەوش وشێوەی ژیانکردنەی ئەوسا، ئەمە لەڕێگای کەسایەتی سەرەکی "ئاغا ئەکبەر" دەردەکەوێت، بەڵام دواتر ڕۆڵی گەورەی دەبێت لەئاشکراکردنی واتای ئەو دەستەواژانەی بەخەتی بزماری نوسراون و، وەک تابلۆیەک لەئەشکەوتی شاخی زافەران هەڵواسراوە. هەروەها نوسەر دەیەوێت بەراوردێک بکات لەنێوان ژیانی کۆن ونوێدا، ژیانی کۆنی زنجان لەڕێی ئەشکەوتەکەی شاخی زافەران و چاڵی "مەهدی چاوەڕوانکراو"، هەروەها هاتنی کەرستەی نوێی ژیانکردن، وەکو شەمەندەفەرو ئەتەمبێل، ئەمە لەلایەک، لەلایەکی تر؛ ئەمە هەڵدەنێت لەسەر بنەمای چیرۆکی یارانی ئەشکەوت وئەو ڕەوشە ئایینیەی لەشاری مەککەی سعودیە هەیە، وەکو حەج، هەروەها ئەمە ئاماژەیەکە بۆ ئەوەی نەتەوەی فارس وئێران دەیەوێت بڵێت لەڕووی ئایینیەوە خاوەنی شوێنی پیرۆزو پێشەواو پیاوی خودایی خۆیەتی، هەروەک ئەوەی بەرێککەوتنی هەردوو ڕێبازی شیعەو سونەشە.

ئەمە بەجگە لەوەی "ئاغا ئەکبەر" ی کۆڕەو لاڕ وپاڵەوانی کوتک بەدەست بەکردنەوەی ڕێگای شەمەندەفەر لەشاخی زافەران؛ نازانێ بەچی "ڕەزا

شا” چەی “مەهدی چاوەڕوانکراو” پەدەکاتەوە کە نکریت دەکات.. ڕەنگە ئەمە ترسی “شا” بێت لەلەدەستدانی دەسەڵات لەڕێی شۆڕشی مەلاکان بەڕا بەرایەتی “خومەینی”، هەروەها ئەمە هەمایەک بێت بۆ بەریەککەوتنی دەسەڵاتی دینی ودونیایی، لەوەی “شا” هەمای دونیاگەری وپێشکەوتنە، خەتی بزماری ویارانی ئەشکەوت، حەج لەمەکەو حەج لەشاخی زافەران و زنجان، پاشماوەی مێژوویین وهەمای کۆنپارێزین، ئەمە بەپێی بەراوردی نوسەر لەناو ڕۆمانەکەدا، هەرچەندە نوسەر خۆی ئاوارەو پەڕاگەندەی وڵاتانی تر بووە لەترسی دیکتاتۆریەتی “شا”ی ئێران، کەجێگای خەڵکی ڕۆشنبیرو کراوەو ئازادیخواز نابێتەوە لەسایەیدا، هەروەک ئەوەی خەڵکی زنجان وئەسفەهان وئێران بەگشتی چاوەڕێی فریادڕەسەکە بۆئازادبوون لەدیکتاتۆریەتی “ڕەزا شا”، ئینجا “مەهدی چاوەڕوانکراو” بێت یان “ئاغا ئەکبەر”. لەلایەکی تر لەڕووی نوسینی دەقەوە؛ ئەمە پێی دەگوترێت دەقئاوەزانی ئایینی.

ڕۆمانەکە؛ لەڕووی هونەری بنیاتنانی کەرستەیی ڕۆمانەوە بەم شیوەیەیە:

یەکەم/ناونیشان:

بەپێی قسەکانی وەرگێڕ بێت؛ بەناونیشانەکە پرس وڕاوێژی لەگەڵ نوسەر کردووەو گەیشتوونەتە ئەوەی کە ناونیشانەکەی(خەتی بزماری) بێت. ناونیشان؛ وەکو دەروازەو بەرایی چوونە ژوورەوە وایە، بۆیە ناونیشان زۆر گرینگە، بەپێی بۆچوونی (لیوهۆک) سێ ئەرک لەئەستۆی ناونیشانە:

١- دەستنیشانکردنی بابەتی پەرتووک.

٢- دیاریکردنی ناوەرۆک(دەق)ی پەرتووک.

٣- ڕاکێشانی سەرنجی خوێنەر

بەپێی ڕای ڕەخنەگرانی وەکو جیرار جینیت وگۆڵدمان یش بێت، ناونیشان گرینگترین وەستگەی نوسینە، چونکە دەروازەو بەرایی نوسینە. ئەگەر سەیری ئەم ڕۆمانە بکەین؛ دەبینین پەیوەندیەکی ڕێک وبنیاتی لەنێوان ناونیشان وناوەڕۆکەکەی هەیە، چونکە لەناو ئەشکەوتی چیای زافەران تابلۆیەکی نوسینی خەتی بزماری هەیە، کەهەمووان دەیانەوێ بزانن کەوا چیە نوسراوە.

دووەم/ دابەشکردنی ناوەڕۆک:

بەشێوەیەکی گشتی؛ ناوەڕۆکی ڕۆمانەکە بە سێ وەستگە دابەشکراوە،

هەر وەستگەیەک ناوی لێنراوە کتێب، واتا (کتێبی ١، کتێبی ٢، کتێبی٣)، هەر کتێبەکیش لەچەند بەشێک پێکهاتووە.. لەکتێبی یەکەمدا ناونیشان نیە، هەرچی کتێبی دووەمە؛ ناوی(زەمینەیەکی نوێ)، وە کتێبی سێیەم ناوی(ئەنوا)یە، چیرۆکەکی ناو کتێبە پیرەزەکەی ماڵەی "ئاغا ئەکبەر"ە. ئەوەی جێی سەرنجە؛ لەبەشی یەکەمی کتێبی یەکەمدا بە(ئەنوا) دەستپێدەکات، بەڵام کتێبی سێیەم ناولەدەنێت(ئەنوا)، ئەمەش لەڕووی فەزای گشتی وبواری گشتییەوە؛ جێی سەرنجە، لەوەی کە لەسەرەتادا (ئەنوا) چیرۆکی کتێبە پیرەزەکەیە، بەڵام لەکۆتاییدا وەستگەی ژیانی کەسەکی بەناسنامەو وێنە وسەربزێوەو چەپە، ئەمەش بەپێی بەچوونی زانای کۆمەڵناس (هابرمانس) بێت؛ بواری گشتی دەرچوونە لەچوارچێوەیەکی دیاریکراوی خێزانی، دەوڵەتی، یان کۆمەڵایەتی وڕامیاری وتاد.. هەروەها سەربزێوی وسەرپێچیکردنی هەندێ خەسڵەت وتایبەتمەندی وداب ونەریتە. هەرچی (ئیمانوئێل کانت)یشە پێش (هابرمانس) لەوتارەکیدا بەناونیشانی(ڕۆشنگەی چیە) باس لەو بارودۆخە دەکات، وەختی تاک لەناو ڕەوشێکی دیاریکراودا تێی دەکەوێت وچوارچیوە وەردەگرێت، بەڵام پێیەوە پەیوەست وپابەند نابێت، واتا لەفەزایەکی گشی دایە، دەکرێت بەڵێین "ئاغا ئەکبەر" لەفەزای گشتی دایە ودەیەوێت لەنوێوە دەستپێبکاتەوە.

سێیەم/ هونەری مەڕاقکردن/ فن الحبكة(ڕستن وچنینی ڕووداوەکان):

سەرەتا؛ ڕۆمانوس بەگەڕانەوەی چیرۆکی یارانی ئەشکەوت، کەلەقورئانی پیرۆز هەیە دەستپێدەکات، پاشان وردە وردە دەچێتە سەر ئەشکەوتی شاخی زەنجان ونوسینی بزماری وژیانی کەسایەتی سەرەکی"ئاغا ئەکبەر".

تابلۆی خەتی بزماری؛ لەناو ئەشکەوتی شاخی زافەران؛ کە بنارەکەی شاری زنجانە، بووەتە خاڵی وەرچەرخان وڕاکێشانی سەرنجی خوێنەر، لەوەی کەکەسایەتییەکانی ڕۆمانەکەی بەخۆوە سەرقاڵکردووە، بەتایبەت کەسایەتی سەرەکی(ئاغا ئەکبەر)ی کەڕەو لاوە. ڕەخنەگرو ئەدیبی بەریتانی(ئیدوارد مورگان فەستەر) لەبارەی ڕەگەزی وروژاندن وئارەزووپێدان/ عنصر الرغبة والتشويق، دەڵێت: (گرێی ڕۆمان لەمەڕاقکردن وچەنیەتی داڕشتنی ڕووداوەکان دایە)، وەختی خوێنەر ڕۆمان دەخوێنێتەوە؛ دەبێ خاڵێک هەبێ کە تیایدا هەست بەوە بکات کە بەئامانجی نوسەر گەیشتووە، ئەمەش ڕای دەنێت کەبەردەوامبێت، بەجۆرێک تامەزرۆیی زۆرتر بەخوێنەر دەبەخشێت وڕایدەکێشێت تا کۆتایی ڕووداوەکان. لەم ڕۆمانەدا؛ نوسینە بزمارییەکە گرێیەکی سەرکیە، کەلەڕێیی کەسایەتی سەرەکی ڕووداوەکە(ئاغا ئەکبەر) دەبێ

وەربگێڕدرێتە سەر زمانی سەردەم، هەتا هەمووان تێبگەن کەچی نوسراوە. لێرەدا هەست بەوە دەکەین کەڕۆمانوس سەرکەوتووە لەوەی پەیوەندیەکی گەرم وگوڕ لەنێوان ڕووداوو گرێی ڕۆمان وکەسایەتیەکانیدا دروستبکات، هەتا مەبەستەکەی بگات.

چوارەم/ کەسایەتی وکات وشوێن:

ئەم ڕۆمانە، چەندین کەسایەتی تێدایە، کەسایەتی سەرکی"ئاغا ئەکبەر"ی کوڕو لاوە، کەخەڵکی زنجانی بناری شاخی زافەرانە، لەڕێی "هاجەر"ی دایکی و"کازم خان"ی خاڵی گرینگی پێدەدات وڕۆڵ وئەرکەکانی بەدیاری دەکات. هەروەها چەندین جار ناوی"شا" دەهێنێت، لەوەی ئەو دەسەڵاتداری ئەوسای ئێرانە، باسی مەلاکان دەکات وناوی "خومەینی"یش دەهێنێت وەختی لەڕێی شاخەکانی زنجانەوە لەدەست "شا" ڕادەکات ودواتر بەسواری فڕۆکەیەک دێتەوەو دەبێتە حاکمی ئێران، ئەمەش "ئاغا ئەکبەر" سەرسام دەکات. هەروەها چەندین کەسایەتی تریشی تێدایە وەکو "ئیسماعیل، تینا، جەمیلە، موسەددەق، چەرچە، بولفەزل و..ناوی چەند شاعیرێک وچەند کەسایەتیەکی تریش. لێرەدا؛ هەست بەهەژمەوونی نوسەر دەکەین لەوەی خۆی ئەرک وڕۆڵ بەهەر کەسایەتیەک دەدات وهەڵیاندەسوڕێنێت.
کاتی ڕووداوەکانی ناو ڕۆمانەکە؛ سێ دەیەی کۆتایی سەدەی ڕابردووە.
هەرچی شوێنی ڕووداوەکانی ناو ڕۆمانەکەیە؛ بەگشتی ئێرانە، بەڵام نوسەر بینینی خۆی وەکو هەمایەک لەشاری زنجان وشاخی زافەران چڕکردۆتەوە.

پێنجەم/ زمان وگوفتار:

هەرچی زمانی وەرگێڕانەکەیە؛ زمانێکی ڕێک وشیاوی نوسینی ڕۆمانە، وەرگێڕ سەرکەوتوو بووە لەگواستنەوەی ڕووداوەکان وپێکهاتەکانی تری ڕۆمانەکە بەگشتی، وەک دەڵێن: وەرگێڕان وەک ئەوە وایە تۆ مافورێکی کاشان وەربگێڕیە دیوەکەی تری وئینجا ڕایبخەی. واتا هیچ کات وەرگێڕان وەک زمانی زگماکی نوسین نایەتەوە، بەڵام بەگشتی هەست ومەبەستی نوسەر بگەیەنێت بەپێی ئەو هونەرەی نوسینی پێدەنوسرێت گرینگە.
هەرچی پەیوەندی بەگوفتاری ڕۆمانەکەوە هەیە؛ ڕاناوی کەسی یەکەم(من) بەسەریدا زاڵە، کەگوزارشت لەکەسایەتی ڕۆمانوس دەکات. لەوەی کە نوسەر (ڕۆمانوس) وەک چۆن زاڵە لەپێدانی ڕۆڵ بەهەر کەسایەتیەک؛ ئاواش لەدواندنیاندا زاڵە، بەڵام بەیەکداچوونی نێوان ڕووداوەکان وکەسایەتیەکانیش گرینگە ویەکلاکەرەوەیە.

لەم ڕۆمانەدا؛ گێڕەرەوە خودی نوسەرە، چونکە هەموو شتەکان دەربارەی هەموو کەسایەتیەکان دەزانێت بەکەسایەتی سەرەکی"ئاغا ئەکبەر"یشەوە. لەوانەیە “کازم خان” خودی نوسەر(ڕۆمانوس) بێت، بەپێی ئەم چەند دێڕەی لاپەڕە ١٩ی ڕۆمانەکە بێت کەدەڵێت: “ئەمە دوو کەسین چیڕۆکەکە دەگێڕینەوە. ئیسماعیل ومن. من گێڕەرەوەی هەمەشت زانم. ئیسماعیلیش کوڕی ئاغا ئەکبەرە کەکەڕو لاڵ بوو”.

ڕەخنەگری فەڕەنسی(جێن بۆیۆن) پێی وایەکە گێڕەرەوە؛ بەگوێرەی زانیاریەکانی دابەش دەبێت بۆ سێ جۆر، ١- گێڕەرەوە لەکەسایەتی سەرەکی زیاتر دەزانێت. ٢- گێڕەرەوە هێندی کەسایەتی سەرەکی دەزانێت. ٣- گێڕەرەوە کەمتر دەزانێت لەکەسایەتی سەرکی.
لەم ڕۆمانەدا؛ گێڕەرەوە کەخودی ڕۆمانوس(نوسەر)ە؛ لەجۆری یەکەمیانە، بۆیە وەختی ڕۆمانەکە دەخوێنینەوە؛ هەست بەهەژموونی نوسەر دەکەین لەوەی خۆی ئەرک وەڕێ بەهەر کەسایەتییەک دەدات وهەڵیاندەسوڕێنێت. لەبەرئەوە پێم وایە، ئەم ڕۆمانە بەشیک بێت لەژیاننامەی نوسەر. واتا لێرەدا بەیەکداچوونی ڕەگەزی دەقەکان ڕوویداوە، لەوەی ڕەگەزی ڕۆمان وڕەگەزی ژیاننامە جووت دەبن و”توانەوەی جۆری” دروست دەبێت، بەوەی دەقێکی ئەدەبی هەژموون بەسەر دەقێکی تردا دروستدەکات.

بەتان لەتیف عەبدولقادر
هەولێر ١٢/٧/٢٠١٨